

## ЛАЗА КОСТИЋ

Још увек се место имена Лазе Костић говори литерарно-критична поштапаница случај Лазе Костића. Први наш ко-  
рак не у случај Лазе Костића него у врло сложену проблема-  
тику тога врло изузетног бића, окреће нас класици, хелени-  
зму. И окреће нас тамо потпуно оправдано.

По основним цртама свога духа Лаза спада у категори-  
ју класичних песника у грчком смислу. Два домаћа његова  
јесу два најтежа и највиша домаћа поезије. На једном кра-  
ју лирска песма. Али она класична лирска песма, грчки лир-  
ска песма која не сме бити тежа од лептира, дакле не сме за-  
право садржати ни осећај, него само грациозну стилизацију  
осећаја. На другом крају одмах оно најтеже, теже и од оло-  
ва, трагедија. Од прве, од сасвим зелене своје младости Ла-  
за улази у схему чисто хеленског обрасца; одмах да је савр-  
шене лирске песме саздане од саме грације; и одмах, са 23  
године, већ носи трагичну нашу династију Црнојевића, и ради  
поједине сцене за Максима Црнојевића. Између лирике и тра-  
гедије распон је огроман. А тај огромни распон значи један  
духовни лук преко празног простора који има да остане усам-  
љена агонска, тркачка стаза маште и ума. На тој се стази  
смелом тркачу дешавају сви "случајеви": ту пресрећу уметни-  
ка љубоморни богови, ту стижу човека човечна малаксавања.  
На тој дугој агонској стази носио се са "случајевима" и  
велики Гете, радио Фауста од двадесет и четврте до осамде-  
сете године, и успут почињао и недочињао ваздан драма и по-  
ема. Али, једини на свету ваљда песник који је тачно урав-  
нотежено био толико срећан колико несрећан, могао је Гете  
да поцепи и побаца фрагменте. И Лаза Костић је међупростор  
попуњавао искушењива, разноврсним спевовима у које је уно-  
сио одломке драгоцене лирике, и у којима је мрвио оно што

је целином и пунином требало ући у трагедије и драме...

Људи, пријатељи, читаоци и критичари нису у Лазу осетили хеленизам, нису подвукли класику, нису стављали песнику потраживања класична. Одвише брзо и одлучно, па и судбоносно су Лазу прикачили романтичарству Шекспирову. Међутим, оно што рекосмо: на једном крају лепршава лирика, на другој судбинска трагедија, то није Шекспир, то је хеленизам. Шекспир би водио у сасвим други пут. Шекспир је живео у доба ренесансе и краљице Јелисавете; то је доба изабављало моћне карактере на очиглед улице. То је било доба драматичног управљања државом; време драмских комплота и трагичних крвавих сцена из дана у дан. Шекспир је на двору краљичину, у Тауеру, на улицама Лондона имао готове велике драме; али такозвану судбину видео је при том у рукама Јелисаветиним. Она грчка судбина, из које, како стоји у Софокловој Антигони "смртноме није допуштено да утекне", са том судбином Шекспир није радио. А Лазу је у замисли о трагедији Максим Црнојевић баш та судбина руководила.

Максим Црнојевић потиче из наше народне песме, при-сно сродне Лазу духом и дикцијом; а трагични мотиви наше народне песме судбински су. Они су дакле падали на Лазин класични нагон и класичну културу. Пре Шекспира је Лаза заволео Грке, и то кроз читање у оригиналу, не кроз превод, као Шекспира, у први мах. Драма и трагедија старих Грка изашла је из мита; не само мита о боговима, него и мита о човеку; мит је најбоља школа, и до данас, за тајанствене силе у судбини човека. За лудило љубави, на пример, нема ни данас бољег тумачења од Аморове стреле. Кроз мит су Грци дошли до тачне уметничке концепције трагизма: кад јунак и гениј малаксава и пада, иза тога стоји судбина. Лазин Максим нема, по шекспировски, везе са карактерним и материјалним околностима. Трагедија Максимова долази као муња. Максим је одвише леп младић: биће дакле одгоре послан урок,

судбина, болест, да лице раздрпа и црнилом затамни. Лепота има да постане ружноћа. Разбити човеку лик до нераспознавања, то је ударац богова. Сетимо се другог случаја наше народне песме: невесте барјактара Милића, лепотице из уроњљива рола, која здрава читава умире на путу са сватовима својим, јер мора умрети, као и још осам њених сестара, јер смртни човек "судбини не умиче", јер, опет према речма грчких трагичара: где судбина заљуља дом, ту следеју пропасти генерација. Црнојевићи наши и Лазини били су типично од судбине заљуљан дом. И турчили се и латинили, и женили и удавали у Венецију и из Венеције, али одржати се нису могли. Ударац судбине по Максиму симбол је за ударац судбине која ће заљуљати цео дом.

Према таквој концепцији је била и Лазина обрада. Сасвим мало шекспировских чворова психологије и карактерологије; више сабласти, и много кобно замучених унутрашњих живота. Лаза је, класичним начином, свео трагичност на свега два вечна и класична људска осећања: на дивљење јунаштву и самопрегору, и на самилоост према судбином ударенима. Лазине велике сцене у Максиму класичне су: монолози хероја и жртава, с лицем окренутим судбини.

Па зашто онда људи анализују Максима кроз Шекспира, праве од древног мита модеран мит? Зато што није довољно умицао судбини ни писац Максимов. На равне мере даровит за класичан и за романтичан стил, Лаза није доста умицао опасном искушењу богова који му много дадоше, па му онда много и позавидеше, није умицао искушењу: да смењује стилове, да меша стилове. У лирским песмама је остајао победник. А у Максиму, и још више у другим својим поемама, подлегао је, како кад, помаће, повисе. Укрштао је Лаза у Максиму Шекспира са традицијом класичном, и хеленском и народном српском. Наподавао је на хиератичну једноставност класичне трагедије реторику Шекспирову, реторику вођену модерним, ренесан-

сним интелектом који је све налазио у човеку и све тумачио из човека. Класичан стил, то је као висок, али раван гребен. Шекспиров стил, то су врлети, врлети духа и муње духовитости. Лаза је имао невероватне способности да може оба стила, да може најбоље, и оно друго најбоље. И састављао је најбоље и најбоље, али то су биле супротности, и има од тога понекад осетљивих повреда на истини уметности. Срећом, уосталом и логично, Максим је постао опера. Петар Коњовић, Маестро Коњовић уједначио је стил, и патетика и трагика Лазине драме остају у величанству судбинских тајни.

Лазину лирику сачињавају кратке лирске песме и фино стилизоване баладице. Чувена балада Минадир, стварно је лирска песма. Лирска песма Погреб љубави, стварно је мала баладица. Та Лазина лирика чини најчистију нашу класику, и највиши степен код нас постигнуте оригиналности. Лаза се није угледао ни на Русе, ни на Французе, ни на Немце. Свој, кроз У лирици се Лаза није огрешио о свој хеленизам, о класични закон поезије који за лирику тражи грацију и умилност па макар се о смрти радило. Има једна категорија Лазиних лирских песама која ће се моћи својски читати и после столећа. Песмица Међу јавом и мед сном, читаће се, ако нас буде, и после хиљаду година: кратка је, пенаста, умилно весела и умилно очајна, класична је. Она гласи:

Срце моје самохрано,  
ко те дозвола у мој дом?  
Неуморна плетисанко  
што плетиво плетеш танко  
међу јавом и мед сном.

Срце моје, срце лудо,  
шта ти мислиш с плетивом?  
Н'о плетиља она стара -

дан што плете, ноћ опара,  
међу јавом и мед сном.

Срце моје, срце кивно,  
убио те живи гром!

Што се не даш мени живу  
разабрати у плетиву

међу јавом и мед сном.

У те песме које се не боје ни хиљаду година, долази и Мина-  
ди, први пут у нашој поезији оно што је и за богове ново,  
спој смеха и плача, и што ће Лаза, као још један јединица у  
класичној лирици модерне Европе, Јевђејин Хајне, скупо пла-  
тити боговима.

Што је силан, што је славан  
краљ Рамсенит од Мисира -  
таке силе нигде нема  
од Индуса па до Нила.

А у продужењу, после фино стилизоване, од сваке животне и  
сваке поетске праксе опране љубавне историје, долазе најзад  
две грациозне завршне строфе, иако је пало и издахнуло не-  
колико љубавних жртава:

Повише им бело тело  
у покрове од папира,  
а по њима написах  
од љубави шта све бива.

Исписах љубав њихну  
на покрову од папира -  
нема такe приповести  
од Индуса па до Нила

Додаћемо још по једну строфицу из Погреба љубави, и После  
погреба љубави:

дина песникових. "Зар мени старцу, на дну живота" - јаукнуо је Лаза кад му је са својим заносом дошла млада Ленка Дунђерски. Али пре но што ће млада девојка неочекивано умрети, и пре чувене љубавне песме из које узесмо горе наведени стих, пре тога је Лаза написао са истим дахом и махом као и у младости, класичну лирску песмицу У споменицу Ленки Дунђерској. И то је један плетисан од плача и смеја, у прикос боговима. Песмица та иде у скакутавом ритму скерца, и иронија је и на старост и на младост, са духовитим рефренима: Благо Теби и Куку Теби; Куку мени и Благо мени. Завршна строфа, која се надовезује на контраст маторог Лазе и младих просаца око Ленке, гласи:

А што кукам? Да сам и ја  
у том јату челебија  
око Тебе што се вија,  
па да ме се у тој чети  
Твоје срце мало сети  
кад икамо куд одлети -  
тад би било куку-леле!  
све би муке на ме селе.

Ал' овако, све једнако,  
док се млађем пехар пени,  
те му збори: "Жен' се, жени,  
докле ти се свет зелени!"  
Ја, осаман у селени,  
од јесени до јесени  
певам срцу: мирно вени!  
Благо мени!

Је ли то стил и транспозиција, или није? Је ли то класична лирика или није? Је ли то оригинална грација или није? Је ли то био, или није, кратак кресак креснице, дивна муњина плава светлост која запали читаву шумицу, и згасне и оде,

и само у срцу човека што нешто помало бode... Где сте, музичари и композитори, да се додате овом великом лиричару, да компонујете сав Лазин лирски хеленизам, од три или десет строфа, свеједно. Једно је и друго лакше од лептира. Или не знате за класични божји и класични грчки закон: да суза, у лирици, има да кане у хумор, да хумор има да блиста од сузица.

Сувише је све добро почело у младом Лазу. Младић од двадесет седам година, још и у раскошној долами Милетићева омладинца и сина имућног оца, Лаза је морао личити на полубога. Ухрдила га је дакле љубомора богова. Сустизала га је коб. У којем облику? У тешком. Песник гигантских залета; архитект за поезију трагичну, моћну као катедрала; песник свих проблема, и сав од драмских пркоса за велики коштац, тај песник неће после Максима Протојевића написати више ни једну класичну трагедију, судбинску драму у стиховима, са монолозима окренутим боговима и тајнама. А живеће тај песник седамдесет година, и дочекати педесетогодишњицу рада. У познијим годинама доћи ће још национална историјска драма из живота Срба у банатској крајини Петра Сегедица. Биће то Лазе достојно дело, патриотски принос националног борца Лазе Костића, трајно позоришно дело, али ће то бити фрагмент, ~~фрагмент~~ оне велике, у ваздушним линијама свима нама јасне зграде око Лазе и његових великих, ретко великих способности. *Incipit Tragedia*. Изrekli смо кобну реч, клетву богова, име проблема: изrekli смо реч фрагмент. "Фрагмент" ће постати по Лазу зрелих мушких година и карактеристичан и омиозан. "Фрагмент" ће бити узрок да Лаза са скепсом прими вест о припремама за његову педесетогодишњицу рада. Сувише је добро видео Лаза читаве деценије штурог рада. И видео низ година од самих новинских чланака, сатиричних епиграма и разних писама. Видео усамљене две драме. Видео да ће он, Лаза Костић, који је као највећи песници добио

божанску лакоћу да каже све што га узнемирава и мучи - *ein Gott gab mir zu sagen was ich leide*, певао је Гете - видео је Лаза да ће умрети "неисказан", и написао у заранке живота, као увек, храбре и елегантне стихове, иако горке:

Неисказан још оста  
неисказани јад.  
Неисказано доста  
што боли тек сад.

"Фрагмент" великога песника Лазе почиње са оним низом његових дужих и дугачких песама и поема које су највећим делом само у фрагментима на висини. Ту спадају, од познатијих и најбољих: Дужде се жени, Ђурђеви ступови, Међу звездама, Спомен на Руварца, Самсон и Далила, О Шекспировој тристагодишњици, Прометеј, итд. Шта је радио Лаза? Напустио велики коштац, ушао у фрагменте великог и моћног свог сна. Ушао је у романтичну агресивност, певао, он, Хелен, увученој застави на новосадском магистрату. Приближио је план политике и план књижевности. Пронашао је, да се послужимо савременим нашим речником, склонишну поезију испред велике вокације своје: да нам остави не само Максима, него класичну трагедију, у низу трагедија, као Расин Французима. Од елемената најбоље лирике и од измрвљених драмских визија и концепата градио је Лаза дугу наративну песму, националну баладу, митску баладу, пригодну песму, Стваралац драмског кова, Лаза је у те песме уносио множину мотива, комбиновао праве сцене са диалозима и монолозима, постављао проблеме. Покушавао да и мимо трагедију и драму дигне на ноге све поетско у себи и све легендарно у српству. Али су те поеме биле тесан калуп за Лазу драматичара. Дах се пресецао; мотиви се без довољно везивног штофа кидали; стилови су се сударали и кршили; речитост је кипела. Лазина ускипела ре-

читост много је критикована и осуђивана. Тешко ју је бранити. Може се само напоменути да и ту има судбинског. Сви сировито речити и темпераментни кипели су; сви који су врели, понекад су прекипели. И романтичар Виктор Иго, и бесмртни класичар Есхил. Римски књижевни теоретичар Квинтилијан оставио је оцену: да је Есхил био речит "често до порока", *saepe usque ad vitium*.

У поемама Лазиним има раскошних ритмова и рима, потресних визија, али због стегнутости простора, због скупштених драмских тенденција страдају често ситуације, језик, уметничка истина. Шта хоће у апотеози о Шекспиру расни мотив српског народа? А ако хоће нешто, не може упасти поводом чега било, и ићи до Душанове крви и српских тврдих глава, да би, на крају, завршио са правом зврчком Шекспиру, који ни жив ни мртав никада није изазвао српски пркос. Од целе те песме остаће само фрагмент, први део поеме, јединствен и сливен и поетичан по замисли и реторици. У тамној средњовековној балади о паљевини Ђурђевих ступова има формално градација свих пет чинова једне трагедије; има, на крају, тајанствен летописни мир и мук над ужасима историје и људских судбина. Али има наизменично два баладична стила: онај народне песме, и онај књишке романтике, и Лаза и једним и другим влада, али заједно они не могу да чине симфонију. И тако се онда деси да у опасни језик за цицу зиму, пустош горског краја под дебелим снегом, дођу у обзир изрази: "божји смехутак" и, за снег, "бели skutак". Речи су дивне и слик је славан, али то убија истину сцене. На другом месту, у истој поеми, у другом фрагменту, имамо зато овај сажети, прости, скроз истинити, до сржи костију убедљиви опис вечери око усамљеног манастира:

Вече је дошло, сутон се хвата,  
од звездица златних завеса пада...

склопљена су врата зимнога дана,  
и склопљена стоје врата самостана.

Једна од најлепших међу тим дужим поемама, међу тим измрвљеним националним драмама, јесте Дужде се жени, са читавим низом мотива и проблема одмах, тако да кажемо, у првом чину. Моменат је, кад се Венеција опростила страшне епидемије; кад ће дуждева бемија да заплови на пучину и дужд баци прстен и венча се с таласима; кад се доноси решење да ће се, из благодарности, зидати дивна црква Богородици од спасења, црква *Santa Maria della Salute*, а за подлогу цркве сећи и посећи силне словенске шуме у Загорју, у Далмацији, којом је тада владала Венеција.

Бемија плови, богата, златна,  
у море стере везена платна,  
море се пред њом весело пени,  
дужде се жени!

Лазар је у овој поеми жалио сечу словенских шума за латинску цркву, и патетично описао сечу шуме. Драмску своју поему је затим наставио: од века кад је Јадран био дуждев, до века кад су Јадран и његова вила дочекали слободне Словене, Србе, Црногорце, после пада Никшића и изласка на море са Барем и Улцињем. Али са тим новим мотивом и новом атмосфером, стил Лазина је пао. Романтика је побледела. "Никшић се пред'о", то је много непоетска, новинарска реч. И ова би се Лазина поема морала пререзати. Остао би за узорну антологију први фрагмент, са фантастичним театром Венеције.

х

Када проучавање Лазе Костића дође до Лазиних исклизевања, гледишта и поступци се рацвају. Једни се предају чисто естетској анализи, и долазе на махове до тешких закључака у-

толико пре што мешају јако са слобим, и мешају преводе из Шекспира са оригиналном поезијом. Други, правдају песника и уметника политичким његовим невољама. Они први, естетичари, морали би што пре приступити са целим стручним апаратом једноме послу који се, како може и зна, постепено већ и сам ради: морали би саставити једну антологију Лазиних песама од чистих и најбољих вредности, која би се антологија делимично састојала и од фрагмената. Срећа у невољи би била: да су фрагменти драмски обдареног Лазе врста чинава, врста целина, или бар заокружених, не пребијених фрагмената; фрагменти су, не фрактуре. Она друга врста критичара вуче нас у питање сасвим посебног карактера: да ли моћног ствараоца може, или не може искварити и дотући политика и јавни живот? да ли велики песник и писац судбоносно зависи од свакидашњице, од мува и обави у животу? Историја светске књижевности доказује да су сви велики писци имали свакидашњицу, и у њој политику државну или друштвену, или обе, али то ствараоца није могло пребити. Каже додуше Влада Раде на једном месту:

Може сила, када добро стегне,  
учинити да плаче сушина.

Може, ако негде у сушини има плача. У великом човеку не сме бити плача! А за страдања, чули смо Гетеа: мени даде бог како ћу их казати - казати их кроз храбру песму а не кроз плач, кроз Фауста и Прометеја а не кроз сломљености живота и рада. По нашем мишљењу, моћног ствараоца и човека не може пребити краљ Милан и кнез Никола, политичка странка у Београду или Новом Саду, Јован Ристић и поверљива акта, новосадска Застава и Јова Змај - баш као што Лаза са својим понекад политички инфицираним написом није пребио Змаја - не може великог човека расплакати, или до краја исцедити никоји Сумраковац, никоји срески начелник и полиција, никоја паланка или село, једном речју, никоја свакидашњица које не

крије судбину него крије муве и обади. У висинама нема мува ни обади. Орла може ударити по глави само божја рука, судбина, трагедија. Лазина политичка активност у Војводини, Србији и Црној Гори није само мучан, него и светао вид његова живота. И заиста, дубљи су, судбински су разлози разлог што је код Лазе после махова и плодова настала штурина; што је с неким пркосним нехатом пропуштао нехате; што је у негативним критикама читао не оних десет процената који су садржали суштину тачне оцене, него оних деведесет који су га дражили као унижење.

И с тим смо дошли до проблема Лазиног карактера, до великог проблема даровитих и изузетних људи у оној Војводини која је постојала у иностранству. То је проблем још неприказан и "неисказан", јер још није уметнички довољно исказан. После Максима Лазе Костића, и Сеоба Милоша Црњанског, и започете серије романа Милана Каманина, Војводина није пружила ни велику трагедију ни велики роман са читавим комплексом лица, који би приказали све карактеристике, све екстреме војвођанског карактера, нарочито у великом човеку и борцу-ствараоцу. Монографије војвођанске не иду колико треба и куда треба, у дубину! А Србијанци су монополисали најбаналнији тип Војвођанина, и још после доброг ручка. Међутим, проблем војвођанског карактера проблем је целокупне српске културне историје. А затим, није тачно, кроз је нетачно да Војвођанина карактерише симетрична постепеност у нарави и карактеру. Живот у иностранству доносио је собом да је и просечни Војвођанин остајао неповерљив и немиран и расрђив. А изузетни људи су били и остали налетни, експлозивни, својеглави, неусаветни. Светозар Милетић, Бура Јакшић, Јаша Игњатовић, Иларион Руварац, Лаза Костић, да останемо при мртвима, и да додамо само још жива Милоша Црњанског, који је далеко и не чује нас. "Што рекох, рекох; што писах, писах; а ако не ваља, о моју главу!" А да је српска

глава доста тврда, писали су Војвођани: Бранко Радичевић и Лаза Костић. Аустрија и Мађарска изнеговале су тај тип Србина Војвођанина у свима градацијама. Романтик Јакшић нема љубавну поезију. Како да има ту благу поезију, кад је увек био горак и готов да цикне или рикне. Ђурина велика страст је у карактеру: војвођанска отрована страст, јер кад карактер никада не мирује, човек је што и динамир. Лаза Костић, у основи својој не љубавник, не сентименталац, не Ромео, напротив, бескрајно рафиновано узбудљив интелектуалац, тај Лаза има савршене љубавне песме. Ромео је он само превео са енглеског; а код своје куће-некуће певао је: Прометеј... ха, ха, ха!

ал' не дршће Прометеј, не дршће титан,  
на камену, на станцу прикован

А бојишна песма Лазина, за разлику од Ђуриних, носи наслов И-ју, ју, ју, ју:

Све делије мушке,  
голи мачеви;  
а девојке пушке,  
јаук напеви.

Девере им звезде,  
виле кумују,  
за куршумом језде -  
И-ју, ју, ју, ју!

Продужите последње у, и метните бе знак пред модулацију. Балада! Грозна српска балада. Не треба крв, ако је песник заиста велики песник, и зна шта је и како се врши модулација и транспозиција, ако велики песник зна шта је велики стил и поетско стилизовање.

Војвођанин са великом воњацијом, то је у прошла времена значило готову трагедију. Можеш моћи и знати шта хоћеш, не можеш ништа постати и никуда се попети. Изузетан, можда

велик, nigде ниси потребан, чак ни употребљив. Ко ће да ти даде своје име? Ако си музичар, у које земље музику спадаш? У које земље сликарство спадаш? Можеш ићи да молујеш сеоске цркве. А у које земље литературу спадаш? Немаш државе, ни печата; ни своје хиерархије у коју би нормално ушао било на високу грађанску дужност, било на висок уметнички ранг. Шта настаје у даровитом човеку, у моћној природи? Распињање, беснило, стид од живота, мизантропија, самомрња, отрован карактер, бекство, ма куда, у Србију, у Црну Гору, у свет, до ђавола. А када вас ни Србија ни ђаво неће, онда у ону познату, доста одљудну вишу културу у којој се некако курјачки смиривали многи виши типови војвођански пошто су за собом спалили све мостове амбиције. Остајало је тим људма једно: став неког сепаретизма; избеглиштво из живота у којем се не зна шта је право а шта криво; у којем се не види циљ; а ако се види, није јасно да ли се томе иде преко победа или преко пораза. Ето проблем некадашњег изузетног човека у Војводини: или ући, заглибити се у норму пуне себичности; или узети неки трајно ненормалан став пркоса на све стране; ући у одвратност према сваком увиђању и попуштању. И отуда набусити, честомболесни и луди, а свакако рогати отпор према свакој ревизији онога што смо и што смо радили, макар и да смо рђаво радили, макар могли исто то далеко боље урадити. Све, само не обрт унатраг, оборена глава, јер је оборене главе доста и сувише. Не стиже се никуда ни кад се ради добро, ни кад се не ради добро, и онда бар не одрицати самога себе! За несрећу, пркос даровитог човека је лепа ствар, импозантна ствар, слатка ствар. Ако не могу остварити хоћу, онда ћу бар остварити нећу.

Али то је трагично опредељивало војвођанске карактере. Утолико пре што је сва Војводина погрешним начинима одобравала прикосне наклоности или даровите изузетности своје деце. Треба прелистати старе војвођанске локалне листове и

видети се којим славослављем је "одлични српски син" мажен. Од испита у гимназији почињу новински чланци о њему. Па се настављају: поводом дипломе, поводом доктората, поводом отварања адвокатске канцеларије, поводом женидбе. Ако је "одлични син" додао и нешто штампано, или одржао јавно предавање, како да не буде и ту одличан и непогрешан овај који већ има низ новинских докумената за собом, низ потврда пред српским и несрпским живљем да је понос и нада, итд. А ако се одиста помолио талент, очигледно талент, слава српском Богу и српском сину, и песница туђинцима и туђини! Право идолопоклонство, са ваздан утврђених церемонија се постављало, примало, једнодушно практиковало. То је била врло комична страна једног уствари дубоког очајања. Из тог очајања је изашло и нагло, сувише нагло провозглашење гениалности Лазе Костића. Ту се крије клица трагичности Лазе ствараоца, који, и изузетно обдарен, и изузетно културан за оно доба, и доста имућан од оца, није потонуо у велики и строг песнички рал, кад већ није отворио класичну адвокатску канцеларију "одличног сина".

Да, Лаза Костић, доктор права, имао је храброст да неће, да неће адвокатску канцеларију. Он је правилно осећао да га друго зове. И пошао је, и добро пошао, али, као и Ђуру Јакшића, и друге, ништа га није правилно прихватило, уте-  
рало му здрави и потребни страх и од свог талента и од спољне критике. Нити своја држава, нити свој универзитет, нити своја академија, нити своја библиотека, нити своја уметност - ништа високо није било ни станица, ни контрола, ни критика. Јесте, постојала је Матица српска. Али кога је од својих истински значајних писаца Матица узела под мишку! Да ли Ђуру, да ли Лазу? Да ли је, у нова времена, дала секретарство са новим правима и задацима једном Вељку Петровићу, једном Милошу Црњанском!... А српске локалне редакције и но-

вине, и омладинске приредбе у Лазино доба - зар је то оно што уме прихватити један моћан али још неориентисани дар. Лаза је почео, прописно војвођански, да плута, да сељака, да одлаже рад, да се бави расправама, теориском естетиком, политиком, дипломатијом, новинарством. А време је одмицало, и фрагменти у животу и раду постадоше навика, па судбина, па трагедија. Прошла могућност да се добије катедра и у Београду и у Загребу; оженио се Лаза није; очевину је потрошио; како је пролетео кроз два послаништва, црквеног и државног сабора, тако је пролетео кроз два поданства, србијанско и црногорско. Лаза натеже, бескућник је, постаје што човек ни непријатељу не жели, вечити гост у фрушкогорском манастиру или код богаташа Дунђерских; лута сам по Венцу, нити кога поздравља, нити нама деци одздравља. Шта је видео у себе загледани Лаза? Натраг гледајући, ништа тврдо озидао; напред гледајући, старост, сиротињу, а у души или ледену мудрост или лудо очајање. Још би било времена и снаге за рад, али богови и Војводина су Лазу уклели трагично, фрагментом. Нити је Лаза живео, нити је радио у јединству целе своје егзистенције. У драми Лазиној Пера Сегединац читамо стих:

ил' сасвим мудар, или сасвим луд.

Лаза је умео бити и много луд и много мудар, али ни једно ни друго са оном засићеном мером са којом стање и ставови у човеку постају доследне енергије и грудобрани.

Тако је Лаза ушао у свој последњи фрагмент. Око њега расте пустош. Сам је, иако се, ни сасвим мудар ни сасвим луд, под старост оженио бачком богаташицом. Нови сомборски буржуј крио је ипак песника Лазу Костића. Носио је песник у себи, као фиксну идеју, и један мајушни фрагмент некадашње своје поеме Лужде се жени. Носио је визију венецијанске цркве; можда звук њена лепог имена *Santa Maria della Salute*; и можда у том имену садржани крик Богородици која спасава.

А с том визијом се плела друга једна, грчка визија из времена када су песника, кроз онај доживљај са младом девојком, једаред сасвим како треба ударили и бог Амор и бог Аполон, и понос и пораз, лепота и трагедија истовремено. Из тога је никла последња Лазина песма, дугачка романтична песма велике лепоте и пуног Лазина маха. У венецијанском стилу говорећи, та песма надире са шуставином и прскавином ђемије која је са стотину весала одједаред ринула у море, на пучину.

Знате ли цркву *Santa Maria della Salute*? Она се диже на западној страни Венеције, изван града, на острву Сан Ђорђио. На њеној се куполи распоскава венецијанско сунце кад тоне. Сваки дан има у Венецији људи који желе да сами седе и не скидају очи са куполе, са латинске архитектуре која стоји на словенској основи. Пред вече, Сан Ђорђио и црква *Santa Maria della Salute* чине сцену поезије и смрти. Та црква ето ушла је још једаред у Лазину поезију, у његову лебудову песму. У првој строфи те песме Лаза се, за љубав лепоте која треба да је свачија, да везује исток и запад, Словене и Латине, Лаза се одриче своје некадашње срдње због сече словенских дубова и борова за темељ венецијанској цркви, и извињује се Богородици:

Опрости, мајко света, опрости,  
што наших гора пожалих бор,  
на ком се, устук свакоје злости,

блаженој теби подиже двор.

Презри, небеснице, врело милости,  
што ти земаљски сагреши створ.

Најан ти љубим пречисте скуте -

*Santa Maria della Salute.*

У једној лепој народној италијанској песми, неко заљубљен вапије пред Богородицом за помоћ, и обећава: *Ogni Savvato*

avresti la luce accesa, o Maria, — сваке ћу ти суботе па-  
 лити свећу, о Богородице. Лаза Костић је Богородици поста-  
 вио једну од најлепших и несагорљивих свећа: најсилнија  
 љубавна песма српске књижевности носи наслов *Santa Maria*  
*della Salute*, и грца, буја, луди и занесвешћује се кроз  
 четрнаест строфа са тим рефреном. Та је песма велики дити-  
 рамб љубави, и велика химна трагедији. Није хеленског не-  
 го романтичког духа. Има од архитектонске чврстине и у-  
 справљености. Има од оргуљског бруја. Има од сукљања лаве  
 и ватре, и има зато неколико тешких изгоретина. Али песма  
 та је оно што је хтела бити, и што нам је још и требало од  
 Лазе: не крик, него дуги урлик титана. Али титана који и-  
 пак зна шта је стил, због чега је урлик испресецао тајан-  
 ственом литанијом скрушења и умирања: *Santa Maria della*  
*Salute*.